

Problematika domače obrti v zadnjem stoletju

Ivan Mohorič

Etični, socialni in gospodarski pomen in vpliv domače obrti na življenje in kulturo ljudstva je neprecenljive vrednosti. Etnografske vrednote in zanimivosti, ki jih ustvarja domača obrt in o katerih razpravlja »Slov. etnograf« in ki jih s toliko vnemo zbira Etnografski muzej, so v sklopu celotne problematike domače obrti le ena, četudi nad vse dragocena komponenta. Stoletja izpostavljena vplivom tujih kultur, političnemu pritisku tujih vladavin in poizkusom raznarodovanja, je domača obrt hranila in gojila v družinskem delovnem krogu vse, kar je bilo domačinsko pristnega in etnografsko lepega, kljubujoč vsem udarcem gospodarskega valovanja in političnih izprememb.

Problematika domače obrti je obsežna in mnogostranska, vendar javnosti še dokaj nepoznana. Skoro na vsak korak opažamo, da celo strokovnjaki niso povsem na jasnem, kakšna je razlika med domačo obrtjo; hišno industrijo, delom na domu in delom v štero ter pogosto zamenjujejo in označujejo nepravilno razne vrste domače delavnosti. Zato smo skušali zajeti kratek pregled problematike domače obrti, ki jo v naslednjem podajamo.

1. Gospodarska osnova in vpliv tradicije

Pretežni del domače obrti je doma na kmetih. Kmet je bil od pamtiveka po naravi svojega gospodarskega posla navezan na to, da je poleg obdelovanja zemlje, dela z živinorejo in sadjerejo, opravljal na svojem domu še druge posle, ki sodijo po svojem značaju in zunanjih znakih bolj med posle poklicnega obrtnika. To so rokodelska dela, kakor izdelava raznega kmečkega orodja, popraviljanje in vzdrževanje kmečkih poslopij in gospodarskih naprav, predmeti za opremo domačije in dela, ki so v zvezi s prvo predelavo in konserviranjem kmečkih pridelkov. Del teh poslov je sezonski in glede na kvarljivost pridelkov, za katere gre, vedno neodložljiv in se mora takoj sproti opraviti. Drugi del pa se lahko izvršuje ob prostem času, ko ni nujnega poljskega in sezonskega dela. Vsa ta dela so neposredno povezana s kmečkim gospodarjenjem in so jih pravniki označili kolektivno s pojmom »postranskih opravil« kmečkega gospodarstva. Slična postranska opravila so obstajala tudi v gozdnem gospodarstvu. Stopnja te kmečke avtarkije je bila posebno močna na Pohorju, kjer so kot postranska opravila imeli na kmetijah ne samo ročne statve za tkanje volnenega in platnenega blaga, marveč celo svoje mlino in žage, na katerih so take osamljene kmetije predelovale žito iz lastnega pridelka in les iz lastnega gozda. Domače delo je bilo zelo čislano. Skoro vse, kar so

desetletja pozneje kupovali pri »štacunarju«, so prej izdelovali doma in tako prihranili mnogo denarja.

Bistveno drugačen pa je bil položaj malih kmetij v nežitorodnih krajih, ob robu velikih gozdov, kjer zemlja ni nudila družinam dovolj dohodka za preživljanje ter je ljudstvo v borbi za obstanek že od davna iskalo prav v takih opravilih nekmečkega dela možnost, da si ustvari postranski dohodek, ki bi mu olajšal borbo za obstanek. Iz teh postranskih opravil se je v stoletjih razvila domača obrt, ki je ponekod zajela cele okraje in doline, drugod pa le posamezna naselja ali pa celo le nekoliko družin v vasi.

Problem zaslužka ljudstva v pasivnih krajih je nerazdružno povezan z razvojem domače obrti. Nešteto raznih momentov je pri tem soodločalo in usmerjalo te vrste ročnega dela na kmečkem domu. Ročna spretnost, podjetnost posameznega gospodarja, njegova razgledanost, poznavanje potreb drugih krajev so bili odločilni momenti za to, kakšen obseg je zavzemalo to domače delo, ki je bilo že davno zraslo preko okvira domače porabe ter je že iskalo tržišče za vnovčenje svojih proizvodov.

Tudi prodaja se je razvila, kakor je najbolje kazalo. Nekje so prodajali v bližnje trge in mesta ob tržnih in sejmskih dneh, drugod zopet na velike podeželske sejme, na katerih so se zbrali ljudje iz bližnje in daljne okolice; ponekod pa je pričelo ljudstvo prodajati izdelke od hiše do hiše s krošnjarnjem. Obseg proizvodnje in število predmetov, ki so se izdelovali na domačijah, se je opetovano menjaval, krčil in naraščal, kakor so kazale razmere in kakršno je bilo povpraševanje po blagu.

Večina domačih izdelkov je bila brez posebnega svojstvenega značaja, kot so sploh predmeti dnevne porabe; drugi pa so se v desetletjih izoblikovali po okusu proizvajalca, ki jim je dajal prav poseben značaj, jih sestavljal, okraševal, kakor mu je velevala tradicija, ljudske navade, njegov naravni dar in smisel za kompozicijo barv, čut za stilno izdelavo in dekorativno opremo, včasih pa tudi špekulativni interes, da bi tako dosegel boljši odjem in višjo ceno. Povsod, kjer so bili dani pogoji, se je razvoj usmeril v serijsko ali masovno proizvodnjo in se skušal prilagoditi potrebam trga in zahtevam odjemalcev.

Čim bornejši je bil donos zemlje in čim slabše so bile cene poljskih pridelkov, tem večji je bil interes kmečkega ljudstva za to, da si z domačim obrtnim delom pomaga. Posebno velja to za kajžarje in bajtarje z malo zemlje ali brez nje, katera jih ni mogla preživljati. Preostajalo jim je bodisi, da si poiščejo vsaj sezonsko zaposlitev ali pa da se lotijo kakršnegakoli posla proizvodnje na svoj račun.

2. Prvotne in uvedene obrti

Naravno je bilo, da so v takih primerih sledili tradiciji in domačim običajem ter delali to, kar so delali njihovi predniki in sovrstniki in za kar so imeli glavne surovine pri rokah. Lotili so se lončarstva, produkcije lesnih izdelkov, pletarstva; zopet v drugih krajih, kakor v Kropi, žebjarstva ali v

Stražišču žimarstva, v Sodražici izdelovanja sit, ali kakor v Komendi in Dolenji vasi izdelave lončene posode.

Poleg teh prvotnih domačih obrti, ki so vzrasle na naših tleh in bile osnovane na domačih surovinah, pa poznamo že več stoletij pri nas tudi uvedene domače obrti. Sem spada čipkarstvo in slamnkarstvo. Čipkarstvo je iz Holandije preko Češke prišlo k nam ter je bilo uvedeno najprej v Idriji z namenom, da bi se revnim rudarskim rodbinam ustvaril na ta način postranski zaslužek, da bi si gospodarsko opomogle, kar jim borne mezde rudarjev niso dopuščale. Čipkarstvo se je pri nas udomačilo, čeprav prvotno usmerjeno po tujih vzorcih in delalo z importiranim sukancem, se je s časom osamosvojilo ter pričelo delati po domačih vzorcih in pristnih domačih risbah, pri katerih so že uporabljali tudi motive domačih vezenin in kompozicij. Tudi slamnkarstvo je uvedel doslužen vojak, ki se je med dolgim službovanjem v Firenzi priučil pletenju slame ter je po svojem povratku v lhan uvedel to obrt na Kranjskem. Osnovana je bila spočetka na domači slami, pozneje pa je začela uporabljati tudi importirane eksotične vrste pletiva. Zanimivo pri slamnkarstvu je to, da se je ta domača obrt v poznejšem razvoju najtesneje povezala z industrijo slamnikov, ki pa je ni absorbirala, marveč je prav na domačem delu zasnovala svojo proizvodnjo.

3. Svojtvenosti domače obrti

Tehnika domače obrti je enostavna in enakomerna. Sprva je bila pretežno rokodelskega značaja. Delitev dela prihaja le malokje v poštev. Dela posameznik, včasih pa vsa družina z njim. Otrokom in mladoletnim prepuščajo lažja dela, da se tako iz mladega vadijo v ročnosti izdelave. Od poklicne obrti se način izdelave ni v ničemer razlikoval. Razlika je bila le v tem, da je obrtnik delal poklicno v svoji delavnici, pri domači obrti pa na domu. Stroje so pričeli uporabljati v nekaterih vrstah domače obrti, predvsem pri lesnih izdelkih, šele po prvi svetovni vojni. Dotlej se je delalo z ročnim orodjem in napravami, kakor so bile gredeše, kolovrati, ročne statve in terilnice. Lastnega kapitala domača obrt ni imela, marveč se je v tem pogledu, koder se ni razvilo krošnjarstvo, naslonila na založnika, ki je priskrboval surovine in pomožni material, pa tudi odkupil izdelke. Oblasti domače obrti niso podpirale niti ovirale. Pustile so ji svobodni razvoj. Imele pa so interes na tem, da si ljudstvo z domačim delom čimbolj pomaga, da preživi kritične dobe slabih letin ter da proizvaja čim več blaga, ki se rabi na podeželju, v gospodinjstvu in gospodarstvu tako, da bi bilo ljudstvo čim manj navezano na nakup potrebščin, ki jih je treba uvažati.

V pomarčni dobi po letu 1848, ko se je pripravljala unifikacija obrtne zakonodaje, pojem domače obrti še ni bil ustaljen in izoblikovan. Zakonodajni forum sam ni imel podrobnih podatkov o tem, kaj se vse izdeluje pod vidom domače obrti in kakšen je obseg tega dela. Slutil je, da je pomen domače obrti v gospodarskem in socialnem pogledu izredno važen, da ne govorimo o njegovih etnografskih znamenitostih. Znano mu je bilo le toliko, da se to

delo opravlja po krajevnih običajih in starih tradicijah pretežno v dobí, ko ni glavnega poljskega dela v družinah na domu ter da prehajajo ti običaji iz davnih časov od rodu do rodu na mlajše generacije.

4. Prvi obrtni zakon iz leta 1859

Obrtni zakon iz leta 1859 je bil po svoji gospodarsko-politični koncepciji izraz liberalizma, ki je tedaj z zapada prodril tudi v Avstrijo ter je stremel za tem, da sprostí čim intenzivnejšo proizvodjalno delavnost. Zakon je zato ukinitil vse nekdanje privilegije, ostanke cehovstva in partikularizmov ter postavil novi obrtni politiki enotna načela. Izraza domače obrti ta zakon še ni poznal. Zato je izvzel od določb obrtnega zakona po razglasilnem patentu z dne 20. decembra 1859 državni zakonik št. 227 v točki 5/a vso kmetijsko in gozdno proizvodnjo ter »njihove postranske obrti«, v kolikor se nanašajo v glavnem na predelavo lastnih izdelkov in proizvodov. Nadalje je izvzel pod točko e) vse stroke pridobitnosti, ki sodijo v kategorijo »hišnih postranskih opravil« in ki jih opravljajo člani lastne družine.

Splošna označba postranskega opravila in postranske obrti se je zdela na prvi mah vsakomur jasna in razumljiva. Toda pojem je bil zelo širok in raztegljiv. Zakon ni bil v stanju, da pri pisani raznovrstnosti vsega nekmečkenga dela, ki se opravlja v domačijah na podeželju, postavi boljšo definicijo in podrobneje determinira postranske obrti poljedelstva in gozdarstva. Tako je tudi vprašanje hišnih postranskih opravil ostalo odprto.

Šele pozneje so pravniki in ekonomisti poskušali, da bi dali tej označbi točnejše obeležje. Pri tem pa so izhajali iz čisto različnih stališč in postavljali svojevrstne kriterije. Nekateri so smatrali, da je težišče vprašanja v tem, ali se delo v domači obrti vrši po naročilu ali za prodajo po posrednikih, drugi pa so polagali glavno važnost in videli jedro vprašanja v tem, da se svobodni čas in delovna sila uporablja za zaslužek za izboljšanje življenjskega standarda in da pri tem ni važno, ali gre za samostojno eksistenco ali poklic, ker glavni smoter in poklic ostane prejkoslej kmetijsko delo.

Na tej zakoniti osnovi je dobil pojem domače obrti zelo široko tolmačenje. Kakor kažejo razprave o domači obrti, ki so bile napisane še 30 let pozneje ob priliki razstave na Dunaju leta 1890, so šteli med domače obrti poleg platnarstva in suknarstva, sitarstva in žimarstva tudi izdelavo kočev, odej, domačih preprog, izdelavo rut in jopičev, nogavic, pletenih copat, svitkov, pletenje slame v kite, vse vrste lesnih obrti, košarstvo in pletarstvo, izdelavo glavnikov in ščetk ter raznih vlivanih predmetov iz cina. Na Štajerskem so šteli med domačo obrt kot postranska opravila izdelavo sadnega vina, malinovca, kisa, sušenje sadja, žganjekuho, izdelavo bučnega olja, peko kruha za prodajo, domače žage, stope, vodne in ročne mline, mlekarstvo, izdelavo cokel, strojenje svinjskega usnja, vezenje in izdelavo čipk, rezbarstvo, košarstvo, izdelavo lesnega orodja, ročajev, toporišč, metel in nešk, lesenih obročev, samokolnic, lopat, kovanje žebeljev, pa tudi špeharstvo ter sploh prvo predelavo poljskih pridelkov in proizvodov živinoreje ter prvo apreturo pridelanih

industrijskih rastlin in surovin, ki se opravlja v okviru kmečkih domačij, ne glede na to, ali se dogaja v ožjem krogu in samo za domačo potrebo ali pa tudi za prodajo na prostem trgu.

5. Veliki gospodarski preobrat 1859—1883. Kriza domače obrti

Razvoj gospodarskih razmer v razdobju od 1859 do 1883 je iz temelja izpremenil pogoje delavnosti v domači obrti. Revolucionarne tehnične iznajdbe so izpremenile tudi pogoje industrijske podjetnosti. Vrsta fužin in železarn je v tej dobi ugasnila in propadla. Poleg malih kmečkih vodnih žag in mlinov so nastale parne žage s polnojarmeniki, valjčni parni mlini, razširilo se je železniško omrežje. Trgovski obrati, ki so bili poprej koncentrirani v mestih in trgih, so se razvili tudi na podeželju tako, da je že v vsakem večjem podeželskem kraju kmet lahko nabavil vse potrošno blago pa tudi industrijsko izdelano orodje, blago za obleke in perilo ter vse, kar je rabil za hišno opremo in gospodinjstvo. Industrija iz daljnih krajev je začela z masovno proizvodnjo poplavljati naša tržišča ter je na sejnih prodajala z veliko reklamo po nizkih cenah svoje izdelke. Oprema tujih izdelkov je bila privlačna, reklama prikupljiva in varljiva obenem. Ljudje so naenkrat pričeli dajati prednost tujim izdelkom in od leta do leta bolj opuščali svoje nekdanje navade in običaje ter domač izdelek in ljudsko nošo.

Domača obrt se je znašla v veliki krizi. Kazalo je, da jo sploh ne bo mogla premagati. Izdelek domače obrti se je naenkrat zdel okoren, težak, tehnično nedovršen, zastarel po obliki in izdelavi. Čim dalje širše plasti so dajale prednost tudi mestni modi. Domača obrt izgublja vedno bolj tla pod nogami. Krog odjemalcev se krči in tržišča, na katera je prej v velikih množinah izvažala svoje izdelke, nimajo več zanimanja za njene proizvode. Mesta in trgi skoro s prezirom zavračajo vse, kar je samoniklega in pristno domačinskega. Za domačo obrt nastajajo izredno težki časi. Ker ni bila organizirana in ni imela svojega predstavnitva, je bila v tej veliki borbi prepuščena sama sebi. V kranjskem deželnem zboru priredijo agrarno anketo leta 1884, v kateri opozarjajo na kritično stanje in propadanje domače obrti ter na gospodarski in socialni potres, ki ga ta razvoj povzroča. Toda do pozitivnih ukrepov, da bi se omogočilo domači obrti, da se povzpne na višjo tehnično stopnjo, preusmeri in na novo orientira, ni prišlo. Industrija odvzema še nadalje domači obrti vse, kar je lahko mehanično masovno ceneje proizvajala.

6. Delo na domu ni istovetno z domačo obrtjo

Pa tudi industrializacija vnaša v tej dobi nov dotlej nepoznan moment v domačo obrt. Industrija, ki se je v tej dobi osnovala v Zbelovem, Poljčanah, Opločnici in Slovenjem Gradcu za izdelavo upognjenega pohištva, je pričela rabiti okoličane s tem, da jim je delo, ki bi se sicer moralo izvršiti v tovarni, oddajala na dom tako, da so delavci prevzeli pri tovarnarju surov izdelek in pletivo ter pletli sedeže in naslonjala in druge sestavne dele pohištva na domu, nato dovršili izdelek in ga potem oddali proti plačilu tovarni. Enako

je bilo pri izdelavi odej in kocev, kjer so tovarne v Škofji Loki in Kranju dajale v predelavo govejo dlako in volno neštetim družinam v okolici. Tako je nastal nov tip domačega dela, ki so ga v literaturi različno označevali s hišno industrijo, s hišnim delom, delom na domu in domačim delom.

Razlogi so bili raznovrstni in ne povsod enaki. Predvsem je tovarnar dobro vedel, da bo delo na domu cenejše, da ni treba takega delavca bolniško zavarovati, ker ni bil v pravem meznem razmerju, marveč je delal le po vsakokratnem dogovoru in prevzel delo le od časa do časa. Poleg tega je imel tovarnar interes, da se izogne kontroli glede prekoračenja delovnega časa; nadalje da izkazuje čim manjši stalež delavstva v tovarni, da bi se na ta način izognil večjemu obdavčenju.

Izventovarniškega delavca, viničarja in malega posestnika je lahko ocenjeval po mili volji, ker je le on sam odločal o višini zaslužka. Ljudje so se trgali za delo in sprejemali še slabše pogoje.

V praksi so se razvile v glavnem tri vrste v odnošaju do takega dela, ki se je opravljalo na domu za tovarno. Po enem sistemu so ostali proizvodi in surovine last tovarnarja in je plačal delavcu samo delo od kosa po dogovorjeni tarifi. Pri tem je imel podjetnik vedno možnost odbitkov, češ da delo ni čisto in zadovoljivo ter dovršeno. Drugi sistem je bil, da je delavec moral kupiti pletivo ter je delal na svoj riziko in je odpadek ter kvar šel v njegovo breme. Tretji sistem pa je bil, da je tovarnar prevzemal izdelke, izgotovljene na domu, za odmerjeno kupno ceno. To delo na domu se bistveno razlikuje od domače obrti v ožjem pomenu besede. Uspevalo je tako dolgo, dokler so bili produkcijski stroški takega sistema cenejši, kakor pa režijsko delo v sklopu koncentriranih tovarniških delavnic.

7. Založništvo in krošnjarstvo

Mali producent domačih izdelkov je imel za vnovčenje svojih izdelkov odprti dve poti. Ena je bila, da je vzel sam prodajo v svoje roke ter prodajal ob tržnih dneh in na sejnih ali pa je šel kot zdomar krošnjarit po svetu. Druga pot pa je bila da je poiskal zvezo z domačim podjetnikom, bodisi trgovcem na vasi ali finančnikom v mestu, ki mu je dajal naročila, prevzemal izdelano blago in skrbel za nadrobno prodajo ter za izvoz blaga na daljne trge. Obenem je tak podjetnik preskrboval surovine in vzorce, na primer sukanec za izdelavo čipk, žimo za sita itd., ter dal mnogokrat predujme na račun naročenega blaga. Tak podjetnik se je imenoval založnik in cel sistem podjetništva je v gospodarski literaturi znan kot založni sistem. Pri nas se je založništvo razvilo šele proti koncu 18. stoletja, medtem ko je v inozemstvu obstajalo že v 13. stoletju. Založništvo se je udomačilo na slovenskih tleh pri žebjarstvu, žimarstvu in sitarstvu ter pri čipkarstvu. Imena založniških hiš in družin so še danes znana. Omenjamo le Tomane, Globočnike in Potočnike kot založnike žebjarjev, dalje Primoža Hudovernika, Josipa Jenka pl. Jenkenheim in MUDR. Natalis Pagliaruzzi, Benedike, Ješete in Lokarje kot založnike sitarjev in žimarjev, pri idrijskem čipkarstvu pa dve družini Lapaj-

netov, ki so nam ohranili tudi najdragocenejšo zbirko ca. 4000 vzorcev domačih čipk.

V dobi privatnega podjetništva so založniki kot finanserji posla nosili ves riziko morebitnega padca cen, pa tudi imeli vse koristi od dvojnega trgovskega posredništva na eni strani pri nabavi surovin, pomožnega materiala in orodja, na drugi strani pa pri prodaji izdelkov. Ponekod so založniki odprli tudi skladišča živil in blaga ter namesto izplačila v gotovini dajali domačim obrtnikom hrano in blago za obleko ter se še na tej strani okoristili. Poznejši obrtni zakon je tak r u c k s i s t e m prepovedal in je imel verjetno zakonodajni forum za to prepoved tehtne razloge. Sicer pa zakonodajno in administrativno založništva niso utesnjevali niti reglementirali. Oblast jih je smatrala kot zaslužne organizatorje domače obrti in pionirje gospodarske ekspanzije ter jim je puščala popolno prostost delovanja. Pagliaruzzi in Jenko sta bila za zasluge, ki sta jih pridobila za propagiranje domače obrti, povzdignjena celo v plemiški stan. Vsi založniki pa niso imeli enakih uspehov v svojem poslu. Prav v žimarstvu jih je nekoliko, ki so prinesli v tujini zaslužen denar v domovino, propadlo in izgubilo ves kapital ter se brez sredstev vrnilo v inozemstvo. Mimogrede bodi omenjeno, da je prvi slovenski industrijalec in ustanovitelj vevških papirnic Fidelis Terpinec tudi pričel kot založnik v slavninarski obrti, pa je s prihranjenim denarjem pozneje osnoval številna industrijska podjetja.

8. Obrtna novela 1883. — Definicija hišne industrije

Vedno močnejši vpliv socialističnih struj je v osemdesetih letih preteklega stoletja prisilil zakonodajne forume, da so od brezkrajnega liberalizma prešli na socialno zaščito delovnega človeka in male obrti. Splošna gospodarska depresija, ki je tedaj vladala po vsej Sloveniji, ko so se ljudje trumoma izseljevali v Ameriko, je zahtevala pozitivnih ukrepov. Duhovni preokret, ki je nastal, je dal tudi obrtni politiki novo smer. Ta smer se izraža v obrtni noveli z dne 15. marca 1883. V tej obrtni noveli je prvič namesto postranskih hišnih opravil domača obrt kratko malo označena s »hišno industrijo«.

Ne more se trditi, da bi bila ta označba posrečena. Tudi se pri nas med ljudstvom ni nikdar udomačila. Že sama označba »hišna industrija« zveni čisto paradoksalno, ker industrija pomeni mehanizirano proizvodnjo z uporabo obdelovalnih strojev in pogonskih naprav ter se vrši masovno na enem mestu po načelih delitve dela. Vsega tega značaja pa domača obrt nima ter se po vsem svojem ustroju diametralno loči od industrijske proizvodnje. Celotna hišna industrija je bila tudi po obrtni noveli 1883 izvzeta pod nekimi pogoji od obrtnih predpisov.

Definicije pojma hišne industrije zakon sam ni vseboval. Šele pozneje je ministrstvo za trgovino 16. septembra 1883 z odločbo št. 26701 pojasnilo, da se smatra za hišno industrijo tista obrtna produktivna delavnost, katero izvršujejo ljudje na svojem stanovanju, po krajevnem običaju, bodisi kot glavni ali postranski posel, vendar le tako, da pri tem ne uporabljajo nobe-

nih tujih delovnih moči, marveč delajo le osebno ali pa kvečjemu s člani lastnega domačinstva.

Idejni razvoj je jasno viden. Zakon ne vztraja več, da bi domača obrt morala biti postranski posel, marveč dopušča, da je to lahko tudi glavni poklic, kar je bilo za brezzemljake izredno važnega pomena. Bistvene svojstvenosti domače obrti so bile prej ko slej v tem, da se vrši delo na domu z družinskimi člani, torej brez najete delovne moči. Vendar se ni vsako delo, ki bi ga poedinec pričel delati doma, moglo smatrati za domačo obrt ali hišno industrijo, marveč le tisto, ki je po tradiciji v tistem kraju že običajno in udomačeno. V tem predpisu je bila do neke mere ovira za uvedbo novih vrst domače obrti, ki v tistem kraju še ni imela tradicije. Toda ta rezerva je bila v pravnem pogledu potrebna, ker bi bila sicer na široko odprta vrata šušmarstvu, to je obrtniškem delu brez obrtnega dovoljenja. Šušmarstvo pa se je že v predmarčni dobi povsod zatiralo ter se je pri rokodelski proizvodnji vedno zahtevalo, da se vrši kot poklicno delo na podlagi oblastnega dovoljenja v odprti obrtni delavnici in ne morda skrivaj doma.

Od tega je treba ločiti ambulatno obrt na podeželju, ki je bila ponekod močno razvita. Potujoči obrtnik, včasih tudi samouk, je šel od domačije do domačije, bodisi na poziv ali po lastni pobudi, in izdelal pri kmetu na domu za vso družino, kar je bilo potrebno. Zaklal je živino in jo podelal v mesne izdelke, izdelal čevlje in obleko po meri, popravil stare, šivilje pa so izdelale perilo, poročno opremo in vse, kar je bilo v hiši in domačinstvu potrebno popravil. Tako delo nazivajo na podeželju delo v štero, kar je prvotno pomenilo izvrševanje obrti brez oblastnega dovoljenja (Störer = šušmar, Störarbeit = šušmarstvo); kar je pa pozneje v toku razvoja povsem izgubilo svoj prvotni smisel in pomen ter je danes istovetno z najemnim delom.

Od prostih obrtov, ki jih poleg rokodelskih obrtov pozna obrtna novela, se proizvodnja v domači obrti razlikuje le v tem, da prosto obrt izvršuje poklicno poedinec, ki jo je prijavil v svojem rednem obratovališču, medtem ko domača obrt zaposluje le družinsko delovno silo in dela v stanovanju. Sicer pa v samem načinu proizvodnje in predmetih, ki jih izdeluje, ni nobene bistvene razlike.

9. Pričetki socialne zakonodaje

Razvoj socialne miselnosti, ki je izražena v uvedbi bolniškega zavarovanja v ureditvi delovnega časa, omejevanju nočnega dela in drugih zaščitnih predpisih za delavstvo, ni mogel pustiti odprtega vprašanja razmer v domači obrti in pri delu na domu. Posebno v oddajanju dela iz tovarne na dom je zakonodajec videl socialni dumping, ki škoduje pravemu industrijskemu delavstvu v tovarnah. Toda manjkali so podatki o razmerah pri tem delu, o njegovem obsegu, o izkoriščanju mladoletnih in otrok ter o nekontroliranem delovnem času. Zato je avstrijski parlament priredil obsežno anketo o razmerah v domači obrti in pri delu na domu, katero so leta 1897 izvršili obrtni inšpektorji. Opis gospodarskih in socialnih razmer, ki so ga podali

obrtni inšpektorji, predstavlja za našo gospodarsko in socialno zgodovino edinstven dokument, ker nam nudi prvič podroben vpogled v razmere, v katerih se je prav v najbolj kritični dobi razvijala in borila za svoj obstanek naša domača obrt. Proučevanje stanja domače obrti in razmer pri domačem delu je bilo izredno težavno. Obrtni inšpektorji so bili povsod sprejeti z nezaupanjem. Vsakdo se je bal navesti točne podatke v strahu, da se namerava uvesti obvezno socialno zavarovanje tudi za panoge domače obrti ali pa, da bi utegnili točni podatki povzročiti višje obdavčenje, katerega se je pod tujo vladavino vsakdo branil. Kljub temu je bila zajeta dokaj verna slika gospodarskih razmer v naših tipičnih domačih obrtih in njih socialnih razmerah. Parlamentarna anketa je bila usmerjena v glavnem na to, da bi se preprečilo izkoriščanje socialne stiske hišnih delavcev, da ne bi morali resignirano sprejemati težje delovne pogoje in se zadovoljiti z manjšim zaslužkom, kakor kolektivno organizirano delavstvo v industriji.

10. Pretakanje in preusmerjanje domače obrti

Ako primerjamo opise domače obrti iz raznih dob preteklega in tekočega stoletja, opazamo veliko izpremembe ne samo glede krajev, v katerih so obstajale razne obrti, marveč tudi glede predmetov, ki so jih izdelovali. Tako vidimo, da je proizvodnja lesene posode v Bohinju, dalje žebļjev na Vojskem, v Kanomlji in v Šebreljah, slamnatih peharjev okrog Šmarne gore, pletenje volnenih nogavic po Gorenjskem, pozneje popolnoma prenehala in se čez čas pojavila v drugi obliki in na drugem kraju. Cela vrsta proizvodnih strok v domači obrti je izumrla ali pa se je prenesla na druga mesta. Slamnikarstvo se je v pretežni meri industrializiralo, vendar industrija ni absorbirala domačega dela, marveč je ostala navezana nanj. Proizvodnja sukna se je obdržala le še v radovljiškem okraju, delih gornje Savinjske doline in delih Pohorja, medtem ko je na Kočevskem in Notranjskem zamrla. Lončeno posodo pa tudi znaten del lesene posode je nadomestila šablonska pločevinasta in emajlirana posoda, ki jo je leta 1894 pričela masovno izdelovati tovarna emajlirane posode v Celju. Tudi čipkarstvo je bilo ogroženo, ko so začeli izdelovati strojne čipke, kjer je en stroj v minuti lahko napravil 30.000 petelj. Izdelava domačega platna se je ohranila le še v Beli krajini, ki do leta 1914 ni imela železniške zveze.

Pred tri četrt stoletja so izdelovali peharje in cekarje v Šmartnem pod Šmarno goro, v Dobrunjah in Dolskem, dalje ribežne v Mengšu, sodčke za med in cement na Igu, dalje tekače v Naklem, navadne koce okrog Šenčurja, platno okrog Smljednika in Medvod, dalje volnene nogavice v idrijski okolici, svitke v kamniškem okraju, rute in robce z vezeninami v radovljiškem in kamniškem okraju ter okrog Stične, platnene povoje v Gameljnah in Smlledniku, dalje košarske izdelke v Beričevem ter na Posavju do Vižmarij, v Vipavski dolini in v Bohinju. Posebno znamenito je bilo škofjeloško platno, ki so ga izdelovali po vsej Poljanski in Sorški dolini. Od vseh teh domačih obrti v navedenih krajih danes ni več sledu.

Danes, ko se krajevni proizvodnji in lokalnim virom posveča posebna pažnja ter se obnavljajo zamrle panoge produktivne delavnosti, bi bilo izredne važnosti, da se, preden se uvede nova proizvodnja, preučijo in ocenijo vzroki in vplivi, zaradi katerih je nekdanja ljudska delavnost prenehala in so svoječasne domače obrti izumirle.

11. Jugoslovanski obrtni zakon l. 1931

Med jugoslovanskimi narodi je bila domača obrt močno razvita. Posebno pristno se je ohranila v Bosni in Hercegovini, Srbiji in Makedoniji, Črni gori, pa tudi na Hrvaškem in v Dalmaciji v znatno večjem obsegu kakor pri nas v Sloveniji, kjer smo bili najbolj izpostavljeni pritisku tujih kultur in vplivu industrializacije in potujčevanja. Tuji elementi so v svojem stremljenju, da bi germanizirali naše kraje, omalovaževali in zapostavljali vse, kar je bilo pristno ljudskega, kar je predstavljalo etnografske vrednote, kar je bilo povezano z ljudsko tradicijo in imelo domačinski značaj.

To, kar razumevamo Slovenci pod domačo obrtjo, so v srbohrvaščini označevali z izrazom »kučna radinost« ali po naše hišna delavnost. To hišno delavnost je tudi enotni jugoslovanski obrtni zakon iz leta 1931 v § 1. izvzel iz odredb obrtnega zakona. Obdržal je skoro neizpremenjeno staro definicijo domače obrti, katero je označil kot opravilo, ki ga opravlja posameznik samostojno in poleg svojega hišnega gospodarstva po krajevnih običajih bodisi sam ali s svojimi družinskimi člani v prostorih svojega stanovanja. Obrtnopravno je ostalo odprto samo vprašanje, ali sme sprejemati naročila oziroma ali naj bo to omejeno le na določene primere, o katerih bi odločala banovinska oblast. Domači obrti je bilo pod Jugoslavijo dovoljeno, da sme prodajati svoje proizvode ob tržnih dneh oziroma na sejnih. Bistvena razlika od poklicne obrti pa je bila v tem, da ne sme zaposlovati tujih delovnih sil in delati v posebnem poslovnem lokalu. Vprašanje, ali je glavno ali postransko opravilo, je v praksi bilo majhnega pomena, kakor tudi vprašanje uporabe strojev. Delna mehanizacija izdelave in uporaba delovnih strojev posebno pri obdelavi lesa je postala z elektrifikacijo podeželja zelo aktualna. Vendar se ni nikdo nad tem spotikal, ako so tudi v domači obrti ročno delo vedno bolj zamenjavali s strojnimi pletenjem, struganjem, šivanjem, prirezovanjem in glajenjem. Tudi glede začasnih zaposlitve tujih delovnih moči je bila praksa zelo prizanesljiva.

12. Fiskalni režim

Davčna zakonodaja pri oceni domače obrti ni postavljala povsem istih kriterijev kakor obrtno pravo. Pod Avstrijo so bile domače obrti načelno zavezane obči pridobnini, vendar so je bile oproščene, če so obratovale brez tujega pomožnega osebja. Davčni zakon torej dopušča tujo delovno moč, vendar odvzame davčnemu zavezancu v tem primeru davčno prostost. Obseg te ugodnosti je bil sicer malenkosten, ker se je takim malim obratom praviloma predpisoval najnižji pridobninski znesek, ki je znašal 3 krome. Dohodnine so bili hišni obrti oproščeni, če skupni dohodki lastnika niso presegali vsote

letnih 1200 kron. Ta meja je veljala do leta 1905, pozneje pa se je tako zvani eksistenčni minimum prilagojeval razmeram.

V Jugoslaviji so bili domači obrtniki po členu 46. zakona o neposrednih davkih oproščeni pridobnine, če so jo opravljali le z domačimi, torej brez tujih delavcev in če so delali po naročilu in za račun drugega. Po pravilniku se je za domačega obrtnika smatral oni, ki je brez lastne obratne glavnice in ne more poslovati kot samostojni obrtnik ter dela v lastnem stanovanju brez odprte delavnice. Dohodnine jugoslovanski davčni sistem ni poznal. Nadomeščal jo je dopolnilni davek, ki se je pobiral v določenih odstotkih na osnovni davek. Promet hišne industrije je bil po členu 8. zakona o davku na poslovni promet tudi tega davka oproščen. Pogoj je bil, da se s hišno industrijo bavijo izključno le družinski člani in da delajo v omejenem obsegu za račun naročnika. Po reformi tega davka je ostala v veljavi oprostitev samo za splošni davek.

Sodobni davčni zakon iz leta 1949 pa ne pozna pojma domačega obrtnika ne pri davku na promet proizvodov, ne pri davku na dohodek. Davčne ugodnosti za pospeševanje hišne obrti torej v splošnem niso bile velikega pomena.

13. Socialnopolitični aspekti

Zanimanje za socialne razmere v domači obrti se je vzbudilo pravzaprav indirektno. V dobi liberalizma se nikdo ni zanimal za delovni čas v domači obrti, za izkoriščanje otrok in mladoletnih, kakor tudi za višino zaslužka in za vprašanje eksistenčnega minimuma ljudstva, ki se je bavilo in preživljalo z domačo obrtjo. Bilo je povsem prepuščeno založniškim podjetjem, ki so priskrbovala surovine in potreben obratni material ter po katerih naročilu je domača obrt delala, da ocenijo položaj in da določijo kosovne mezde, ki so jih plačevali za izdelke domače obrti. Založnika ni zanimalo, ali je bilo to izdelano v nočnem času ali so na tem delali otroci in ali se je mogoče s takim zaslužkom in mezdo preživeti. Nad domačo obrtjo je vedno visel Damoklejev meč, da mu odje mehanizacija produkcije v industriji še tisti borni košček kruha, ki ga je zaslužila z ročnim delom na domu. Domači obrtnik je vedel, da bo mogel obstajati le toliko časa, dokler bo mogel ceneje producirati kot industrija. Zavedal se je obenem, da lahko računa za domačo obrt samo na tiste izdelke, ki jih ni osvojila industrijska in rokodelska delavnost. Toda, ko so pričeli oddajati delo iz tovarn delavcem na dom in iz obrtniških delavnic ter trgovskih podjetij brezposelnim pomočnikom in hišnim gospodinjam na stanovanje, kar se je posebno udomačilo pri konfekciji, vezenju, pleteninah in okrasnih predmetih, je to sprožilo vprašanje delovnega razmerja in obveznosti socialnega zavarovanja. Pravni odnos med domačim obrtnikom in založnikom ali tovarnarjem in trgovcem sprva ni bil jasen. Prvič se je tak spor pravno pojavil ob sprejemanju zakona o obrtnih sodiščih leta 1865. Ta zakon je kvalificiral tistega, ki prevzame delo za tovarno pa bodisi, da ga izvrši po delovnih urah v tovarni ali pa, če v tovarni ni zaposlen,

kot delo na svojem domu, kot pravno enakovrednega s pravim tovarniškim delavcem.

Socialnopolitična zakonodaja postavlja, kakor se vidi, kot glavni in osnovni kriterij delovno razmerje. Zato razlikuje zunanje delavce, ki delajo izven obrata, hišne delavce, ki delajo na domu ter hišno industrijo. Jugoslovanski zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1923 določa v § 3, da so zavarevanju zavezani tudi tisti, ki se bavijo z najemnim delom na lastnem stanovanju po naročilu ali za račun drugih oseb, katere se bavijo z obrtom, trgovino in industrijo tudi tedaj, če nabavljajo surovine in pomožni material sami in čeprav postransko delajo tudi na svoj lastni račun.

Prav tako so bile zavezane zavarovanju po predvojnem jugoslovanskem zakonu vse osebe, ki so se bavile z domačo ali hišno industrijo. Zakon je pooblašчал ministra za socialno politiko, da predpiše s posebnim statutom, kako naj se izvede to zavarovanje. Do druge svetovne vojne pa zakon o hišnih delavcih ni bil izdan in tudi omenjeni statut vse do danes še ni izšel.

V delovno pravnem oziru stoji dr. St. Bajič na stališču, da so hišni delavci, ki izvršujejo delo na svojem domu in ne pri službodajalcu, v službenem razmerju brez ozira na to, četudi sami nabavljajo surovine in pomožni material in delajo za svoj račun. Njihove delavnice pregleduje po členu 9., točka 1., zakona o inšpekciji dela inšpektor dela. Tudi je postranskega pomena, kakšni so bili razlogi, da je prišlo do takega odnošaja, ali je hotel podjetnik varčevati pri režiji ali se kriti pred javnimi dajatvami ali pa, da se opravlja delo med nedovoljenim časom, v akordu ter po cenejši tarifi.

Nasprotno pa meni dr. Bajič, da pri domači industriji ni več delovnega razmerja. Podobno stališče zavzema tudi zakon o neposrednih davkih z dne 8. februarja 1928, Službene Novine 29. 7. 1928, Ur. list 75. Tem interesantneje je zato, da je bilo kljub temu vendar prepovedano v hišni industriji izplačevati zaslužek v živilih in drugih potrošnih predmetih (§§ 214—218 obrtnega zakona) in je bila po čl. 17. zakona o inšpekciji dela namenjena za domačo industrijo posebna inšpekcija. Ta je bila ustanovljena z naredbo z dne 23. avgusta 1923, št. 51466, Službene Novine 198, toda praktično ni bila izvedena.

14. Trgovsko-politična problematika

Izdelki domače obrti so že pred stoletji bili važni in iskani izvozni predmeti. Kranjsko žimarstvo in sitarstvo, ribniška suha roba in idrijske čipke so že od davna prerastli okvir krajevne potrošnje in našli daleč v tujini stalne odjemalce. Založniki kranjske domače obrti so že v začetku preteklega stoletja odhajali na velike sejme v Sinigaglio v Italiji, v Linz in v Budimpešto. Kranjski krošnjari pa so po vsej Avstriji, južni Nemčiji in na Češkem prodajali svojo robo. Le v Bosno jim je bilo prepovedano prihajati. Do konca prve svetovne vojne zdomarji niso imeli težkoč, ko so odhajali na ta zunanja tržišča, kamor so za njimi pošiljali od doma sproti zaloge domačih izdelkov. Prebrodili in obhodili so vse avstrijske pokrajine, posebno alpske dežele, pa tudi daljno Galicijo.

Po prvi svetovni vojni pa se je položaj bistveno izpremenil. Zdomarji so vedno težavneje dobivali potne liste za potovanja po Avstriji ali po Italiji, še teže pa je šlo z dovoljenjem za izvrševanje krošnjarstva. V doslednem izvajanju avtarkije je vsaka dežela varovala svojo domačo obrt ter do skrajnosti omejevala pritok tujih krošnjarjev in tujega blaga. Slamninarstvo je zašlo v težko krizo, ker se je vedno bolj opuščala nošnja slamnikov. Predelava slame se je morala preorientirati in stvoriti si nov svojevrsten fabrikacijski program. Nekdaj cvetoča slamninarska industrija je kot eksportna panoga v nekaj letih povsem propadla. Čipkarstvo pa se je bilo medtem razširilo na 35 občin ter je zaposlovalo že nad 15.000 delovnih moči. Idrija kot glavni center je bila odcepljena od Slovenije. Kljub tej težki situaciji in kljub konkurenci strojnih čipk se je pričelo boriti za obnovo zvez s starimi tržišči in za pridobitev novih odjemalcev v prekomorskih državah. Prirejalo je propagandne razstave v inozemstvu, se udeleževalo vzorčnih velesejmov in končno prebilo led ter se uveljavilo. Tudi lesna obrt in pletarstvo je skušalo obnoviti svoje nekdanje privilegije krošnjarjenja po alpskih deželah in Benečiji. Najteže je bilo s sitarsko in žimarsko stroko. Surovino je dobivala pred vojno iz Rusije ter se je morala po revoluciji leta 1917, ko ni bilo več trgovskih zvez s sovjetskimi republikami, na novo orientirati. Tržišča pa je imela daleč po Holandiji, na Škotskem, v skandinavskih deželah, Španiji in daljnem svetu. Izdelke je pošiljala povečini v poštnih zavitkih, toda carinska in taksna obremenitev je tako narastla, da je bila konkurenca vedno bolj otežena. Gospodinjstvo je medtem pričelo povečini uporabljati sita iz kovinskih pletenin, ki smo jih pričeli izdelovati strojno tudi v naših krajih.

Uvozne carine, sistemi uvoznih dovoljenj in kontingentiranje uvoza so vedno bolj oteževale pristop izdelkov naše domače obrti na tuja tržišča. Problematika izvoza teh izdelkov je tako postala prvovrsten trgovskopolitični problem, ki je imel pri trgovinskih pogajanjih naše države z Avstrijo, Italijo, Nemčijo, Madžarsko in drugimi državami vedno večji pomen. Napeto politično ozračje je le še kompliciralo položaj. Naše tradicionalne domače obrti, ki so bile že cela stoletja usmerjene na izvoz, so bile v nevarnosti, da bodo popolnoma odrezane od svojih dotedanjih tržišč. Bilo je potrebno mnogo naporov, da se je končno to vprašanje v vidu protokolarnih sporazumov rešilo na kolikor toliko zadovoljiv način in da so zopet smeli kočevski zdomarji krošnjariti po Avstriji in južni Nemčiji ter severni Italiji. Nemške oblasti so bile sicer pripravljene, da dajo koncesijo za krošnjarjenje Kočevarjem kot nacionalni narodni manjšini, omejevale pa so vsako razširitev takega dovoljenja za vse ostale slovenske okraje, kjer je bila domača obrt še nepri- merno bolj razvita kot na Kočevskem.

Se težji položaj pa je nastal po svetovni gospodarski krizi, ko je nastopila ostra devizna in valutna kontrola. Krošnjarji svojega izkupička niso mogli nakazati v devizah svojim družinam v domovini, v kliringu pa bi morali čakati mesece in končno so prejeli obračun po mnogo nižjem tečaju. Pa tudi to borbo so dokaj uspešno vodili in iznašli nešteto potov, da so vendar dobljeno protivrednost realno zamenjali za jugoslovanske dinarje.

15. Zakon o obrtništvu LRS junija 1950 in domača obrt

V okviru socialističnega preoblikovanja in izgradnje obrti po osvoboditvi se je ponovno postavilo tudi vprašanje ureditve odnošaja profesionalnega obrtništva do domače obrti. Okvirni zakon o obrtništvu, ki ga je sprejela ljudska skupščina LRS meseca junija 1950, določa med temeljnimi določbami v členu 6, da bo izdana posebna uredba, ki bo določala, katera gospodarske delavnosti se štejejo za domačo obrt in ob kakšnih pogojih se domača obrt lahko opravlja.

Kakor vidimo, namerava sodobna zakonodaja zajeti pravno stran problematike domače obrti v celoti ter jo postaviti na solidne pozitivne temelje. Nakazana uredba doslej še ni izšla. Pač pa je izdal Komite za lokalno industrijo LRS dne 21. avgusta 1950 začasno navodilo VI. št. 6/15, v katerem pojasnjuje pogoje za pričetek in izvrševanje domače obrti. V tem navodilu v uvodu ugotavlja, da se predpisi zakona o obrtništvu ne nanašajo na domačo obrt in da za njeno opravljanje ni potrebno posebno obrtno dovoljenje. Kot domačo ali hišno obrt označuje navodilo tisto gospodarsko delavnost, ki jo vrši poleg druge zaposlitve kot postransko delo proizvajalec sam ali s pomočjo svoje družine na svojem domu brez pravice najetja plačane delovne sile, z delno uporabo stroja in naprav zaradi izboljšanja kvalitete in s tem, da njegova gospodarska delavnost ustreza krajevnim običajem. Poudarja izrecno, da tako pojmovanje domače obrti vključuje tudi postransko delo, čeprav ni vezano s tradicijo tako, da nastaja možnost razvoja novih vrst domače obrtnosti in povečanja števila zaposlenih pri tej delavnosti zlasti tam, kjer delovna kapaciteta sicer ne bi bila izkoriščena v izvensezonski ali poklicni zaposlitvi. Izrecno pa izključuje navodilo od domače obrti poklicno individualno opravljanje del, kot je izdelovanje predmetov iz usnjenih odpadkov ali tekstilnega blaga, igrač, copat, čepic ali sličnega, kjer se proizvajalec peča izključno le s tako zaposlitvijo in mu je to edini vir dohodkov. Taka gospodarska delavnost je v navodilu pravilno označena kot prosta obrt, ki je sicer vezana na dovoljenje, ni pa vezana na dokaz strokovne usposobljenosti.

16. Domača obrt in zadružništvo

Vzporedno z rastjo kreditnega zadružništva na podeželju in industrializacijo je iskala tudi domača obrt v kritični dobi leta 1880 svojo rešitev v zadružništvu. Domači obrtniki kot poedinci niso zmagovali sredstev, da bi si nabavili dovršenejša orodja in obdelovalne stroje, ki bi jim omogočali mehanično izdelavo proizvodov domače obrti, kakor so zahtevali tehnika in tržiščne razmere. Producenti sami tudi niso imeli sredstev niti kredita, da bi si mogli nakupiti zalogo surovin ob ugodnih konjunkturah ter morajo kupovati v malih partijah sproti in po dražjih cenah. Najhuje občutijo pritisk konkurence strojno izdelanih žičnikov kroparski žebjarji, ki so zašli v osem-

desetih letih preteklega stoletja v obupno stisko. Oblasti prirejajo ankete in stavijo že predloge, naj bi opustili žebjarstvo in naj bi se Kroparji poprijeli bodisi čevljarstva ali puškarstva. Po več letih tavanja končno vendarle najdejo izhod s tem, da osnujejo leta 1894 produktivno zadrugo, ki je v poznejši dobi poznana pod imenom »Plamen« železoobratna zadruga in zadruga za umetno kovaštvo, ki se je ohranila še preko druge svetovne vojne do nacionalizacije. »Plamen« se je v letih trdih naporov razvil v pravo tovarniško podjetje, razširil svoj fabrikacijski program in bil, čeprav še vedno zadruga, celo član kartela jugoslovanskih tovarn železnih izdelkov, vijakov in matic »NOV-KROMAR«. Zadrugarji so prav pri »Plamenu« pokazali, kaj je vredna tradicija v domači obrti, ki je premagala vse težave v borbi z nadmočnimi železarskimi karteli, prebolela dve vojni, okupacijo in razseljevanje, udarce svetovne gospodarske krize in postala svetel primer, ki vzbuja še danes pravo senzacijo med močno razvitim združništvom na zapadu, v Franciji in Angliji, ki v svoji združni zgodovini ne zmorejo podobnega primera. Seveda je bilo to mogoče samo v Kropi, kjer je tradicija domače obrti tako močna in zavest potrebe kolektivnega dela tako živa in globoka, da je ostala skozi stoletja v vigencih osnova delovne skupnosti. Delavstvo se je zavedalo, da je zadruga sicer koristna oblika združenih naporov produktivnega dela, da pa je glavna skrivnost uspeha in jedro problema v zavesti delavstva, da mu gre za obstoj.

Ostale stroke domače obrti niso kazale spočetka toliko zanimanja za združništvo. Dolgo časa so se zadovoljevale s tradicionalnim založništvom preko trgovcev, ki so izvažali njihove proizvode in jim priskrbovali surovine. Šele v tekočem stoletju se pričinja združno gibanje med pripadniki domače obrti širiti, toda zelo polagoma in posamezno. Tako nastane Sodarska zadruga v Češnjici leta 1902, za njo Slamnikarska zadruga v Mengšu 26. avgusta 1907, Sodarska zadruga v Tacnu 23. februarja 1909, Sitarska in žimarska zadruga v Stražišču 15. maja 1907 in šele komaj med prvo svetovno vojno so se tudi domače lesne obrti v Dolenji vasi pri Ribnici 4. februarja 1918 združile v Zadrugo domačih lesnih obrti. Kot zadnjo je omeniti še Lončarsko zadrugo v Komendi pri Kamniku za keramično stroko, ki je združila pripadnike stare domače lončarske obrti.

Delokrog zadrug domačih obrtov je bil zamišljen in usmerjen na to, da reši tista pereča vprašanja, katerim poedinec pri svojem nezadostnem tehničnem strokovnem znanju, gospodarski razgledanosti in pomanjkljivi trgovski rutini ter šibki kreditni sposobnosti ni bil kos. Zadruge so si postavile za nalogo, da skupno nabavljajo surovine in polizdelke ter obratne pripomočke za svoje člane, pripadnike domače obrti, da jim nabavljajo orodje in stroje ter uredijo bodisi skupno obratovališče ali pa jim prepustijo posamezne stroje proti najemnini v zakup in v uporabo. Posebno važno je pa bilo, da osnujejo skupno skladišče materiala in gotovih izdelkov ter da organizirajo vnovčenje in prodajo izdelkov. V teh naporih so bili praktični uspehi poedinih strok in posameznih zadrug dokaj različni. Važno pa je, da je bila združna zavest med domačo obrtjo močnejše razvita kot med poklicnim obrtništvom. Vse ustanovljene zadruge so se vzdržale skozi vse peripetije in krize.

17. Pospeševanje domače obrti in strokovni pouk

S problematiko pospeševanja domače obrti se je prva bavila Kmetijska družba v Ljubljani, ki je že leta 1779 izdala v svojih poročilih razprave o domači industriji in tudi pozneje iniciativno in praktično pospeševala domačo obrt. Posebno se je zavzemala za platnarstvo, suknarstvo in skušala uvesti pri nas tudi svilogojstvo.

V poznejši dobi se poleg Kmetijske družbe zavzema za pospeševanje domače obrti tudi trgovska in obrtna zbornica v Ljubljani, vendar ne po lastni pobudi, marveč na iniciativo trgovskega ministrstva, ki je pričelo anketo o obstoječih domačih obrtih ter uvedlo poizvedbe, kakšne vrste domačih obrtov bi bilo potrebno še uvesti in za katere obrti bi bili dani v naših krajih potrebni pogoji za uspevanje. Na seji dne 21. junija 1872 je zbornični dopisni član F. Potočnik podal programatično pregled ukrepov, ki bi bili potrebni za povzdigo domače obrti. V njem poudarja izredno nadarjenost našega ljudstva, njegovo iznajdljivost in čut za umetnost, ki se samoniklo kaže v svojstvenosti izdelkov domače obrti. S praktičnimi primeri utemeljuje nato potrebo, da naj bi se pričelo strokovno pospeševati, vzgajati in oplemenjevati ljudsko umetnost in domačo obrt. Predlagal je konkretno, kaj naj se ukrene, in obrazložil, da je bilo pri dotedanjih poizkusih pospeševanja nemogoče doseči uspehe, če nemški učitelj ne zna slovenskega jezika in slušatelji ne razumejo predavatelja. Pospeševanje slamninarske stroke so pozneje vzeli v roke praktično doseljeni tirolski industrialci, ki so založili brošure, prirejali strokovne tečaje po vseh krajih kamniškega okraja, na katerih so poučevali ljudstvo v novi pletarski tehniki in predelavi importiranih surovin ter v prepariranju domače slame. Leta 1876 je bila kot prva šola za domačo obrt odprta v Idriji strokovna čipkarska šola.

V dobi gospodarske depresije je leta 1884 deželni zbor kranjski v okviru agrarne ankete obravnaval tudi problematiko domače obrti. Poročevalec I. Murnik je ugotovil, da mnoge stroke domače obrti propadajo, ker postaja izdelava enolična in neokusna ter ne ustreza zahtevam trga. Kaže koristi, ki bi jih prineslo sistematično pospeševanje samoniklih domačih obrti in predlaga ustanovitev strokovne šole za domačo obrt. Tako je šola v delo domače obrti, razen v čipkarstvu in slamnkarstvu, posegla dokaj pozno, šele po letu 1888, ko je bila ustanovljena državna obrtna šola v Ljubljani. Naloga šole je bila, da obdelava tehnične momente in da omogoči samonikli domači industriji razvoj na tehnično dovršenejšo stopnjo, kjer bi bilo delo plodonosnejše in da olajša domači obrti prilagoditev izpremenjenim potrebam tržišča.

Akcije pospeševanja so se pozneje zelo razširile, pomnožile in izpopolnile tako, da jih v okviru tega članka ne moremo podrobneje navajati. Prikazane so pregledno v spominski knjigi državne tehniške srednje šole. Šolski pouk sprva ni vedno doumel bistva svoje naloge ter je včasih vsiljeval domači obrti izumetničene, po kompoziciji in koncepciji tuje šablone. Trajalo je dolgo, preden so se končno v zadnjih dveh desetletjih pričeli sistematično zbirati in proučevati domači motivi, vrednotiti njihova samonikla tvornost

ter se pričeli kultivirati. Danes se naloge, ki jih postavlja problematika domače obrti pospeševalnim akcijam in strokovnemu šolanju, postavljajo povsem drugače kot pred vojno. Treba je prilagoditi delo novim surovinam, omogočiti dovršenejši stil s povzdigo splošne in strokovne izobrazbe ljudstva v krajih, kjer je razširjena domača obrt. Domača obrt mora pri tem ohraniti njen narodni značaj, domačinsko pristnost in svojstva izvirne ljudske umetnosti. Kot taka bo za tujino vedno privlačna in za našo ljudsko kulturo dragocena.

18. Vrednotenje domače obrti

Domača obrt je vtisnila zgodovini našega kmečkega doma pečat svojih dob, načina življenja, kulture in ljudske umetnosti. Njena velika tradicija je obogatila našo sodobnost s tem, da nam je ohranila nekdanjo pristno domačinsko izvirnost, ki jo vedno bolj spoznavamo, vrednotimo in skušamo gojiti.

Ona je bila, je in ostane neusahljiv vir umetniške tvornosti našega podeželja. Razkriva nam naravno nadarjenost ljudstva, njegovo bistrino in iznajdljivost in samoniklost v reševanju problematike dnevnega življenja.

Domača obrt je dokument delovne morale ljudstva in izraz njegove volje do ustvarjalnega dela in smisla za kultiviranje domače umetnosti.

Domača obrt združuje desetisoče pridnih rok pod krovi tisočernih kmečkih domov v tihem in skromnem delu, v borbi za obstoj in v plemeniti tekmi za izboljšanje življenjskih razmer. Njenih delovnih armad, ki prekašajo najmočnejše industrijske kombinatne, statistika ne more zajeti. Ostaja nevidna, nikjer reklamirana, zato pa tem aktivnejša. Kakor je v svojih tvornih oblikah in vrstah neizčrpna, je tudi njena dinamika živa in probodna.

Nikdar se ni dala vkovati v toge oblike enoličnih pravnih norm. Proti takim poizkusom se je borila uporno in trdoživo. Zato se je razvijala uspešno le v polni prostosti.

O njenem bitju in usmerjanju so mnogokrat usodno odločali nadmočni elementi, proti katerim se je borila in zmagala.

V svoji kompleksnosti je postala neobhodna komponenta nacionalnega dohodka in narodnega blagostanja. Njena problematika zasluži zato polno pažnjo.

LITERATURA

- Dr. Wilhelm Exner: Die Hausindustrie Oesterreichs, Wien 1890.
 Statistično poročilo Trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani o trgovini, obrtniji in prometu na Kranjskem leta 1870.
 Sejni zapisniki Trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko, I. 1872.
 Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1875 (poglavje D. Hausindustrie).
 Vierte Sammlung nützlichen Unterrichtes, herausgegeben von der k. k. Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste für das Herzogthum Krain (Nebenarbeiten für Landleute, Laibach 1779).

Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde oder systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufaktur und Handelsgewerbe des österreichischen Kaiserstaates von Gustav Kopetz, Wien 1830, 3. Bände.

Besondere österreichische Gewerbs- und Handelsgesetzkunde von Bart-Bartenheim, Wien 1820.

Dr. Ferdinand Seltsam und Edmund Posselt: Die österreichische Gewerbeordnung, Wien 1884.

Matiija Oberwalder: Anleitung zur Kultur des Flachsstrohs.

Matiija Oberwalder: Navod o pridelovanju slame za pletenje.

Berichte der k. k. Gewerbeinspektoren: Heimarbeit in Kärnten, Steiermark, Krain und Küstenland, Wien 1890.

V. Urbas: Das Volksleben der Slovenen (Öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild), Wien 1891.

Dr. Jos. Vošnjak: Agrarna anketa, Ljubljana 1884.

Karl Hiltl: Das Bachergebirge, Monographische Studie, Graz 1893.

Peter Ladstätter: Beitrag über die Strohhutfabrikation Krain 1848—1898 (Die-Großindustrie Oesterreichs).

Dr. E. Schwiedland: Die Hausindustrie (Mischler & Ulbrich, Oesterr. Staatswörterbuch), II. Band, Wien 1907.

Dr. Viktor Mateja: Die Gewerbeverfassung (Mischler & Ulbrich, Oesterr. Staatswörterbuch), II. Band, Wien 1907.

Dr. Eugen Schwiedland: Verlagsarbeit (Oesterr. Staatswörterbuch), IV. Band, str. 736.

Dr. Eugen Philipovich: Grundriss der Nationalökonomie, II. Band: Die gewerblichen Betriebsysteme und die Konkurrenz des Handwerkes mit der Fabrik und der Hausindustrie.

Dr. Werner Sombart: Verlagssystem (Hausindustrie), Handwörterbuch der Staatswissenschaften, VIII. Band.

Mihael Arko: Zgodovina Idrije, Gorica 1931: Čipkarska šola (1876).

Dr. Stojan Bajič: Delovno pravo, Splošni del, Ljubljana 1936.

Spominska knjiga 1888—1938 ob petdesetletnici. Izdala Državna tehniška srednja šola v Ljubljani. Clanki: B. Račič, B. Ogorelec, L. Patik, M. Rapoc in A. Dolak ter Saša Santel.

✓ Dr. Jože Rus: Jedro kočevskega vprašanja, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939.

Dr. Joža Bohinjec: Zavarovanje delavcev in nameščencev, Ljubljana 1939.

Bernik Franc: Zgodovina domžalske fare, 1939.

Anton Mrkun: Obrt in trgovina velikolaškega okraja, Ljubljana 1943.

Kronika »Plamen« kovinarske zadruga v Kropi in Kamni gorici, 1941.

Dr. Miroslav Festetič: Obrtni zakon od 5. nov. 1931, Zagreb 1931.

Gojkovič St.: Zakon o radnjama sa komentarom, Beograd 1935.

»Obrtnik«, vestnik obrtništva Slovenije, št. 1—12, 1950.

»Uradni list FLRJ«, letnik 1950 (zakon o obrtništvu).

Résumé

LES MÉTIERS À DOMICILE SLOVÈNES AU SIÈCLE DERNIER

Au commencement de son traité l'auteur passe en revue les fondements économiques et les influences qui ont contribué à la naissance et au développement des métiers à domicile. Ceux-ci se sont répandus surtout là, où le rendement de la terre était insuffisant pour faire vivre la population, et ils y étaient une source de revenus supplémentaires. Dans les districts riches en blé de la Styrie l'autarchie de l'économie agricole fut tout d'abord très étendue; on travaillait la plus grande

partie des matières premières de l'habillement et de l'équipement dans le cadre de sa propre maison. A côté des métiers à domicile originels tels la clouterie, tamiserie, poterie et les articles de bois, des métiers de provenance étrangère, introduits depuis des siècles déjà, se sont acclimatés. Parmi ces métiers l'auteur mentionne en premier lieu la dentellerie qui a pris pied dans la ville minière d'Idrija, et la chapellerie de paille qui s'est développée dans le district de Kamnik.

L'auteur décrit ensuite la période de progrès technique, du développement des chemins de fer et de l'industrie à la campagne — temps fort critique pour les métiers à domicile. De nombreux métiers font faillite; ailleurs on essaie de les réadapter aux conditions du marché. L'industrialisation des campagnes crée un nouveau type de métier à domicile qui n'est pas identique aux métiers originels. Les usines remettent aux habitants des environs les matières premières et les semi-produits pour qu'ils les achèvent à domicile. Le travail est partagé entre l'usine et le foyer. Bien des entrepreneurs exploitent la situation et en font un véritable «dumping» social.

Ce système de dépôt et le colportage des articles provenant des métiers à domicile s'étaient fort développés en Slovénie avant des siècles, particulièrement dans la clouterie, broserie, tamiserie et dentellerie. Certains dépositaires sont devenus de vrais pionniers de la diffusion des métiers à domicile et ont été promus à la noblesse pour leurs mérites. Pour empêcher l'exploitation du monde ouvrier, la loi professionnelle a interdit le système «truck». Ce n'est qu'en 1883 que la loi a donné la définition de l'industrie à domicile comportant la clause que l'exercice des métiers à domicile puisse être une profession et non seulement, comme jusqu'ici, un emploi supplémentaire. La loi exige pourtant qu'à l'endroit en question les métiers à domicile aient une tradition continue.

La concurrence industrielle a enlevé à toute une série de métiers à domicile la possibilité de subsister. Ainsi la vaisselle de bois a été remplacée par la vaisselle métallique et émaillée, les clous martelés par les clous fabriqués en usine etc.

Dans les chapitres suivants l'auteur passe en revue la législation professionnelle, le régime fiscal et les règlements socio-politiques yougoslaves qui ont trait aux métiers à domicile. Il montre l'importance des métiers à domicile comme branche d'exportation.

Il décrit, enfin, l'organisation coopérative des métiers à domicile qui s'est d'abord développée chez les cloutiers de Kropa en 1894 et plus tard aussi dans la tonnellerie, la chapellerie de paille, la poterie et le travail du bois.

En conclusion, l'auteur mentionne les actions entreprises pour l'encouragement de l'activité à domicile, il signale les tâches de l'enseignement professionnel, à savoir qu'il doit élever la technique des métiers à domicile à un degré plus perfectionné ce qui rendrait le travail plus fructueux, sans porter préjudice à l'originalité des métiers.